

Н. Г. Гриньаспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0003-3421-5501

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЧИННИКИ

Статтю присвячено дослідженню соціальної обумовленості звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення. Визначено, що серед чинників соціальної обумовленості звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення виокремлюються історичні, загально-соціальні, соціально-економічні, міжнародно-правові, нормативні, кримінально-правові та кримінологічні. Окрема увагу приділена кримінально-правовим чинникам. Серед факторів кримінально-правового характеру визначено значна суспільна небезпека відповідних злочинів проти здоров'я населення. Кримінологічними факторами зокрема є загальна негативна кримінологічна характеристика як самих злочинів проти здоров'я населення, так й особи злочинців цієї категорії, а також кримінологічною складовою є суспільну корисність та правомірність «позивної посткримінальної поведінки особи». Встановлена динаміка з кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, серед яких визначено кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 321, 321-1 КК України, і відповідно випадки застосування звільнення від кримінальної відповідальності за визначеними статтями за період з 2019 р. по 2024 р.. Доведено, що соціальна обумовленість конструювання і застосування звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення, визначена недоцільністю реалізації такої відповідальності особи, що визначається можливістю досягнення іншого, більш важливого результату, індивідуального для кожного конкретного випадку, та способом його досягнення, а також конкретизується достатньою сукупністю умов звільнення від кримінальної відповідальності в кожному конкретному випадку. У заохочувальних положеннях розділу XIII Особливої частини КК така зумовленість визначається суттєвим зниженням суспільної небезпечності особи, яка вчинила злочини проти здоров'я населення (ст. 321, 321-1 КК).

Ключові слова: звільнення, здоров'я населення, злочини, заохочувальні норми, кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення, соціальна обумовленість, чинники.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку технологій одним із факторів, які загрожують життю та здоров'ю людини, є отруйні чи сильнодіючі речовини або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби, а також фальсифіковані лікарські засоби. Крім загрози життю та здоров'ю людини, обіг цих речовин завдає шкоди ще й легальним виробникам фармацевтичної продукції. З урахуванням суспільної небезпеки, притаманній цьому явищу, питання протидії обігу отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також фальсифікованих лікарських засобів знайшли своє відображення навіть в міжнародних документах.

Соціальна обумовленість кримінально-правових норм являє собою широку проблему, яка може бути досліджена з різних сторін. Проте основним її аспектом є з'ясування та розкриття обставин (факторів), що впливають на створення норм та інститутів кримінального права та їх ефективність.

Досліджуючи питання соціальної обумовленості звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення, маємо виділити такі як історичні, загально-соціальні, соціально-економічні, міжнародно-правові, нормативні, кримінально-правові та кримінологічні чинники, аналіз яких, на нашу думку,

є достатнім для констатації соціальної обумовленості за звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення. Предметом дослідження цієї статті є кримінально-правові чинники соціальної обумовленості звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення, а саме кримінально-правові та кримінологічні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питаннями підстав звільнення від кримінальної відповідальності у різні часи займалися такі вчені як: Баулін Ю., Вознюк А., Музика А., Орлов П., Устименко В., Фесенко Є., Хряпінський П. та деякі інші автори.

Мета статті. Статтю присвячено дослідженню соціальної обумовленості звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення.

Виклад основного матеріалу. Особливістю прийняття кримінально-правової норми та її подальша ефективність залежить, насамперед, від її наукової обґрунтованості та відповідності її інтересам суспільства й держави. Саме тому дослідження *обумовленості кримінально-правової охорони здоров'я населення має важливе значення як забезпечення інтересів суспільства, що в подальшому знаходить відтворення в законі*. Отже, матеріальною ознакою будь-якого кримінального правопорушення, у тому числі й злочинів проти здоров'я населення, є суспільна небезпечність діяння, яке заподіює чи може заподіяти шкоду.

До факторів кримінально-правового характеру ми відносимо значну суспільну небезпеку відповідних злочинів проти здоров'я населення. Зважаючи на значну суспільну небезпеку злочинів проти здоров'я населення та, безсумнівно, їх публічного характеру, законодавець практично унеможливив застосування в разі вчинення відповідних злочинів загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (ст.ст. 44 – 49 КК), а також затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд признає покарання, узгоджене сторонами угоди (ч. 5 ст. 65 КК). Треба також мати на увазі, що звільнення можливе на будь-якій стадії розвитку злочинного діяння: готування до злочину (ст. 14 КК), замах на кримінальне правопорушення (ст. 15 КК), закінчене кримінальне правопорушення (ст. 13 КК) й щодо будь-якого співучасника кримінального правопорушення. Відтак звільнення від кримінальної відповідальності, що спеціально передбачено в кримінально-правових нормах, є чи не єдиним легальним

засобом припинення кримінально-правового переслідування особи в разі вчинення нею визначеної, позитивної посткримінальної поведінки.

Варто зазначити, що протидія злочинам проти здоров'я населення є однією з найбільш гострих соціальних і правових проблем сучасної України. Незважаючи на заходи, які вживаються для забезпечення в Україні кримінально-правової охорони здоров'я населення, криміногенна ситуація в цій сфері суспільних відносин продовжує залишатись складною, що актуалізує висновки про недостатність заходів, які вжито державою в цьому напрямку, та про нагальність потреб подальшого розвитку й удосконалення всього комплексу правових, зокрема кримінально-правових, засобів, які можуть бути використані у протидії наркозлочинності. Одним із них є звільнення від кримінальної відповідальності за певних умов особи, яка вчинила злочин, передбачений нормами Розділу XIII Особливої частини КК «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення». Розділ містить низку норм, що містять підстави спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів (ч. 4 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 5 ст. 321; ч. 4 ст. 321-1 КК). За кількістю таких положень Розділ XIII Особливої частини КК посідає перше місце порівняно з іншими її розділами. За висновками Хряпінського П., ця обставина зумовлена низкою чинників: особливим характером і високим рівнем суспільної небезпечності злочинів проти здоров'я населення, їх високою природною латентністю, винятковою шкідливістю для здоров'я людини, населення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, стійкістю злочинних груп та організацій, що нерідко мають міжнародний характер, системно застосовують маскування, спеціальні заходи власної безпеки, розвідки та контррозвідки, складністю виявлення, розкриття злочинів, досудового слідства та розгляду в судах кримінальних справ цієї категорії тощо [11].

Соціальна зумовленість конструювання і застосування звільнення від кримінальної від-

повідальності визначена недоцільністю реалізації такої відповідальності особи, що визнається можливістю досягнення іншого, більш важливого результату, індивідуального для кожного конкретного випадку, та способом його досягнення, а також конкретизується достатньою сукупністю умов звільнення від кримінальної відповідальності в кожному конкретному випадку. У заохочувальних положеннях розділу XIII Особливої частини КК така зумовленість визначається суттєвим зниженням суспільної небезпечності особи, яка вчинила злочини проти здоров'я населення (ст. 321, 321-1 КК).

Дієвість впливу на свідомість і волю особи, яка вчинила злочин, значно підвищується за додержання державою принципу гарантованості заохочення у кримінальному праві – потенційний суб'єкт, який заохочується, має бути переконаний, що під час вчинення ним певних дій заохочення йому буде гарантоване. Оскільки всі аналізовані випадки звільнення від кримінальної відповідальності є імперативними (їх застосування судом за наявності відповідних підстав обов'язкове), можна зробити висновок, що держава справді максимально зацікавлена в позитивній посткримінальній поведінці, яку заохочують положення ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321¹ КК.

До кримінологічних факторів відносяться, насамперед, загальна негативна кримінологічна характеристика як самих злочинів проти здоров'я населення, так й особи злочинців цієї категорії. Ще одним важливим моментом, що має значення для кримінологічних факторів, є розгляд питання про те, наскільки важливо вести боротьбу з із злочинами проти здоров'я населення такими кримінально-правовими заходами, як заохочувальні норми.

Слід зазначити, зазначені юридичні факти свідчать про повну або часткову втрату особою суспільної небезпечності та полягає у безумовній відмові від застосування обмежень прав і свобод особи, передбачених КК. Суспільна небезпечність особи, що була проявлена у злочині, повністю нейтралізується позитивною поведінкою особи, що робить безглуздим і недоречним реальне застосування кримінально-правового примусу. На припинення вчинення злочину, мінімізацію суспільно-небезпечних наслідків, відновлення порушених прав потерпілих, відшкодування завданих збитків, насамперед, спрямовується комплекс позитивної посткримінальної поведінки особи як підстави спеціального звільнення від кримінальної відповідальності.

В Україні з період з 2019 р. по 2024 р. маємо спостерігати наступну динаміку з кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, серед яких маємо визначити кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 321, 321-1 КК України й відповідно випадки застосування звільнення від кримінальної відповідальності за визначеними статтями. Так у 2019 р. із загальної кількості кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення - 28022 випадки облікованих кримінальних правопорушень, 317 за ст. 321 КК України (з них 1 випадок з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності); за ст. 321-1 КК України – 26 випадків (відсутні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності).

У 2020 р. із загальної кількості кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення - 28 204 випадки облікованих кримінальних правопорушень, 350 за ст. 321 КК України (з них 1 випадок з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності); за ст. 321-1 КК України – 22 випадків (відсутні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності).

У 2021 р. із загальної кількості кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення - 28 852 випадки облікованих кримінальних правопорушень, 474 за ст. 321 КК України (відсутні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності); за ст. 321-1 КК України – 19 випадків (відсутні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності).

У 2022 р. із загальної кількості кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення - 33 846 випадків облікованих кримінальних правопорушень, 247 за ст. 321 КК України (відсутні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності); за ст. 321-1 КК України – 16 випадків (відсутні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності).

У 2023 р. із загальної кількості кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних

засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення – 38 300 випадків облікованих кримінальних правопорушень, 393 за ст. 321 КК України (відсутні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності); за ст. 321-1 КК України – 24 випадків (відсутні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності)

За січень-травень 2024 р. із загальної кількості кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення – 21 706 випадків облікованих кримінальних правопорушень, 292 за ст. 321 КК України (відсутні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності); за ст. 321-1 КК України – 4 випадки (відсутні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності).

Отже, до кримінально-правових чинників соціальної обумовленості звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення нами віднесено кримінально-правові та кримінологічні. Що стосується кримінально-правових чинників, то маємо зазначити, що у протидії наркозлочинності державою визнається доцільним застосування альтернативних засобів соціального регулювання та вирішення завдань, які стоять перед кримінальним правом. Безумовно, в царині національної кримінально-правової політики однією з нагальних проблем було і залишається підвищення ефективності заходів примусу та їх здатності реально забезпечувати досягнення цілей такої політики. Однак кримінально-правове заохочення стало сьогодні одним із необхідних і, за оцінками фахівців, досить ефективних засобів реалізації завдань, які стоять перед кримінальним законодавством, адже держава й суспільство зацікавлені в тому, щоб процес запобігання злочинам, їх своєчасне розкриття, відшкодування заподіяної шкоди, а також виправлення осіб, що порушили вимоги кримінально-правових заборон, здійснювались не лише з використанням кримінально-правових заборон, але й засобів, які мають заохочувальний характер. Найбільш результативно кримінально-правове заохочення функціонує, якщо санкцією відповідної кримінально-правової норми передбачено застосування такого правового наслідку як звільнення особи від кримінальної відповідальності, яке є відмовою держави від засудження особи, яка вчинила злочин, та від застосування до неї тих заходів кримінально-правового впливу, які могли бути здійснені у зв'язку із засудженням винного. Оскільки

всі аналізовані випадки звільнення від кримінальної відповідальності є імперативними (їх застосування судом за наявності відповідних підстав обов'язкове), можна зробити висновок, що держава справді максимально зацікавлена в позитивній посткримінальній поведінці, яку заохочують положення ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321¹ КК.

Слід зазначити, зазначені юридичні факти свідчать про повну або часткову втрату особою суспільної небезпечності та полягає у безумовній відмові від застосування обмежень прав і свобод особи, передбачених КК. Суспільна небезпечність особи, що була проявлена у злочині, повністю нейтралізується позитивною поведінкою особи, що робить безглуздим і недоречним реальне застосування кримінально-правового примусу. На припинення вчинення злочину, мінімізацію суспільно-небезпечних наслідків, відновлення порушених прав потерпілих, відшкодування завданих збитків, насамперед, спрямовується комплекс позитивної посткримінальної поведінки особи як підстави спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. Підтвердження кримінологічних чинників знайшли своє підтвердження динамікою з кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, серед яких маємо визначити кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 321, 321-1 КК України й відповідно випадки застосування звільнення від кримінальної відповідальності за визначеними статтями. При цьому необхідно відмітити загальну тенденцію щодо порівняно незначного збільшення кількості облікованих кримінальних правопорушень за ст. ст. 321, 321-1 КК України та поодиноких випадків застосування звільнення від кримінальної відповідальності. Водночас слід зауважити на той факт, що офіційна статистика не відображає в повній мірі реального стану вчинення таких діянь, оскільки їм притаманний здебільшого високий або середній рівень латентності.

Висновки. Отже, аналіз кримінально-правових чинників звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення доводять їх соціальну обумовленість. Кримінально-правові заохочення, зокрема ті що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я населення стали сьогодні одним із необхідних та досить ефективним засобом реалізації завдань, які стоять перед кримінальним законодавством,

адже держава й суспільство зацікавлені в тому, щоб процес запобігання злочинам, їх своєчасне розкриття, відшкодування заподіяної шкоди, а також виправлення осіб, здійснювалися не лише з використанням кримінально-правових заборон, але й засобів, які мають заохочувальний характер.

Визначено передумови, підстави (умови) застосування звільнення від кримінальної відповідальності за незаконний обіг отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, передбаченого ч. 5 ст. 321 КК України. Встановлено, що передумови звільнення від кримінальної відповідальності лежать в основі ч. 1 ст. 321 КК України, яка передбачає шість видів злочинних діянь: 1) виробництво отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; 2) виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; 2) придбання отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; 3) перевезення отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; 4) пересилання отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; 5) зберігання з метою збуту отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; 6) збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Перераховані діяння становлять закритий вичерпний перелік, і лише вони можуть бути передумовами звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 321 КК України.

Отже, передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 321 КК України, може слугувати вчинення особою хоча б одного з шести альтернативних злочинних діянь. Підставами (умовами) звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 5 ст. 321 КК є: 1) добровільна здача отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів та вказівка джерело їх придбання, або 2) сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів.

Список використаної літератури:

1. Головін Б.М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184.
2. Гришук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України. Львів: Львів. ун-т, 1993. С. 21–27.
3. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 15.06.2024).
4. Ковітіді О.Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності (за нормами Загальної частини КК України) : навч. посібник / О.Ф. Ковітіді. Сімферополь : Квадранал, 2005. 224 с.
5. Луценко Ю.В., Полторацький О.Б., Тарасюк А.В. Суб'єкт контрабанди наркотичних засобів у теорії кримінального права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4(91). С. 73–81.
6. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Київський національний ун-т внутрішніх справ. К., 2005. 36 с.
7. Музика А.А. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія / А.А. Музика, О.П. Горох. Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2010. 256 с.
8. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text> (дата звернення 12.08.2024)
9. Про судову практику у справах про хабарництво : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5. Інформаційний сервер Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text> (дата звернення 12.08.2024)
10. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П.В. Хряпінський. Х. : Харків юридичний, 2009. 448 с.
11. Хряпінський П.В. Звільнення від кримінальної відповідальності як ефективний засіб запобігання злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Держава та регіони. Серія: Право та державне управління*. 2012. № 2. С. 153–158

Hryn N. H. Social conditioning of exemption from criminal liability for crimes against public health: criminal-legal factors

The article is devoted to the study of the social determination of exemption from criminal liability for crimes against public health. It has been established that among the factors of social determination of exemption from criminal liability for crimes against public health, the following are distinguished. Special attention is paid to criminal law factors. Among the factors of criminal law nature, a significant social danger of the corresponding crimes against public health has been determined. Criminological factors, in particular, are the general negative criminological characteristics of both the crimes against public health themselves and the personality of the criminals in this category, and the criminological component is the social usefulness and legitimacy of the «call sign of post-criminal behavior of an individual». The dynamics of the number of registered criminal offenses in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other crimes against public health have been established, among which the number of recorded criminal offenses under Art. 321, 321-1 of the Criminal Code of Ukraine, and, accordingly, cases of application of exemption from criminal liability under certain articles for the period from 2019 to 2024. It has been proven that the social conditioning of the design and application of exemption from criminal liability for crimes against public health is determined by the inappropriateness of implementing such liability of a person, determined by the possibility of achieving another, more important result, individual for each specific case, and the method of achieving it, and is also specified by a sufficient set of conditions for exemption from criminal liability in each specific case. In the incentive provisions of Section XIII of the Special Part of the Criminal Code, such conditioning is determined by a significant reduction in the public danger of a person who has committed crimes against public health (Articles 321, 321-1 of the Criminal Code).

Key words: dismissal, public health, crimes, incentive norms, criminal liability, criminal offenses, social conditioning, factors.